

ความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีส่งเรือ: กรณีศึกษาบ้านคลองหนองงูเห่า
อำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ
Beliefs and Rituals of Song Ruea Tradition: a Case Study of
Ban Khlong Nong Ngu Hao, Bang Sao Thong District,
Samut Prakan Province

วุฒิพงษ์ ทองก้อน (Wuthipong Thongkon)

พรรณศิริ แจ่มอรุณ (Phansiri Jamaroon)

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Faculty of Liberal Arts, Huachiew Chalermprakiet University

กชพร ขวัญทอง (Kodchaporn Kwanthong)

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Art and Culture Center, Huachiew Chalermprakiet University

Received: December 14, 2019, Revised: Marc 26, 2020, Accepted: April 7, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีส่งเรือ ของบ้านคลองหนองงูเห่า ตำบลศีรษะจรเข้น้อย อำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ แบบเชิงกรณีศึกษา เน้นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในภาคสนาม พื้นที่ที่ทำการศึกษาคือหมู่บ้านคลองหนองงูเห่า กลุ่มผู้ให้ข้อมูล เป็นผู้ให้อาศัยอยู่ในปัจจุบันและเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณคลองหนองงูเห่า ประกอบด้วยผู้อาวุโส และชาวบ้านที่เข้าร่วมงานและพิธีกรรม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา จัดหมวดหมู่แยกประเด็น และมีการตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคสามเส้า ผลการวิจัยพบว่า ประเพณีส่งเรือคลองหนองงูเห่า เป็นความเชื่อของชาวบ้านในการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ประกอบอาชีพให้ได้ผลดี และเป็นการลอยทุกข์โศกโรคภัยทั้งหลาย อีกทั้งยังเป็นการสะเดาะเคราะห์ให้กับเรือ

คำสำคัญ : ประเพณีส่งเรือ ความเชื่อ พิธีกรรม

Abstract

The objective of this qualitative research is to study the beliefs and rituals of Song Ruea (sending away the boat) Tradition in Ban Khlong Nong Ngu Hao, Sisa Chorakhe Noi Sub-district, Bang Sao Thong District, Samut Prakan Province. It focuses on analyzing data from documents and information obtained from interviews as well as the field-trip participant observation. The study area is

Khlong Nong Ngu Hao village. Key informants are current residents in Khlong Nong Ngu Hao consisting of seniors and villagers attending the festival and rituals. Scrutinized in aspects of content, categorization of topics, the data is verified by a technique of triangulation. The research finds that Song Ruea Tradition is based on the villagers' beliefs concerning their praying for successful occupation, disposing of misfortune, and removing bad luck.

Keywords: Song Ruea Tradition, Beliefs, Rituals

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อำเภอบางเสาธง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดสมุทรปราการ เป็นอำเภอที่แยกพื้นที่บางส่วนมาจากอำเภอบางพลี ยกฐานะจากกิ่งอำเภอเมื่อปี 2538 และเป็นอำเภอบางเสาธงเมื่อ 8 กันยายน 2550 ตามลำดับ (องค์การบริหารส่วนตำบลบางเสาธง, ม.ป.ป., น. 1-2) ครอบคลุมพื้นที่ 3 ตำบลคือ ตำบลบางเสาธง ตำบลศีรชะจรเข้ใหญ่ และตำบลศีรชะจรเข้น้อย ชาวบ้านในอดีตส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการทำนาเป็นหลัก จึงมี วิถีชีวิตสอดคล้องกับฤดูกาล ธรรมชาติและสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นพื้นที่ทุ่งนารอบกว้างใหญ่ มีแหล่งน้ำธรรมชาติอันเกิดจากคลองหลักและคลองซอย หลายสายที่โยงใยกันไปทั่วคันระหว่างทุ่งนาและชุมชนหมู่บ้าน ส่วนของพื้นฐานของสังคมก็มีค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าวและน้ำ เช่น พิธีกรรมการบูชาพระแม่โพสพ บุญกลางนา การส่งเรือ ซึ่งสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอีกด้วย วัฒนธรรมเหล่านี้ได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายรุ่นจนเป็นรากเหง้าของท้องถิ่น ดังนั้นจากสภาพนี้ จึงกล่าวได้ว่าแต่ก่อนนั้น วิถีชีวิตของชาวบางเสาธงเป็นชุดนิเวศวิทยาเดียวกับชาวนาในที่ราบลุ่มภาคกลาง

ครั้นในสมัยหลังเมื่อรัฐบาลขับเคลื่อนนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ถึงฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2510–2539) โดยสนับสนุนการขยายตัวของเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมมาทางฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ นั้น ย่อมส่งผลให้จังหวัดสมุทรปราการเป็นเมืองที่รองรับนโยบายขับเคลื่อนดังกล่าว ดังเห็นได้จากการขยายถนนสุขุมวิท การสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 34 จากแยกบางนา-ตราด กรุงเทพฯ ไปสู่จังหวัดตราด ที่สำคัญก็คือการสร้างท่าอากาศยานนานาชาติแห่งใหม่ขึ้นในพื้นที่อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ทำให้รัฐต้องเวนคืนที่ดินทำการเกษตร ที่อยู่อาศัย ในตำบลบางโฉลง ตำบลราชาเทวะ ตำบลหนองปรือ อำเภอบางพลีเป็นจำนวนมาก โดยใช้ระยะเวลาในการเวนคืนถึง 14 ปี (พ.ศ. 2506-2516) และชาวบ้านกว่า 7 หมู่ครั้ง ต้องย้ายออกไปจากพื้นที่ รวมทั้งยังต้องย้าย ศาสนสถานคือวัดหนองปรือ (วัดราษฎร์นimitร์ศรัทธาธรรม) และโรงเรียนอีก 3 แห่ง คือโรงเรียนวัดหนองปรือ (โรงเรียนราชวินิตสุวรรณภูมิ) โรงเรียนหนองตะกั่ว (โรงเรียนพรหมพิกุลทอง) และโรงเรียนหนองงูเห่า (โรงเรียนหนองงูเห่าศาสตร์ประเสริฐ) ออกไปด้วย โดยครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจะได้รับเงินชดเชยการเวนคืนจากรัฐบาล (พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง, 2557, น. 32) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้จังหวัดสมุทรปราการเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวทางด้านประชากร เช่น เกิดที่พักอาศัยหลากหลาย ทั้งคอนโดมิเนียม อพาร์ทเมนต์ หมู่บ้านจัดสรรเพื่อรองรับแรงงานในระบบอุตสาหกรรมและการบริการต่าง ๆ เชื่อมโยงกับพื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑลกับพื้นที่

โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก แต่กระนั้น ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ความเจริญย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้คนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวอย่างช้าๆ แต่ต่อเนื่อง

ภาพที่ 1 คลองหนองงูเห่าในปัจจุบัน ซึ่งด้านข้างเป็นสนามบิน

คลองหนองงูเห่า เป็นคลองธรรมชาติที่มีมาแต่เดิม ชื่อคลองหนองงูเห่า เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันเองตามสภาพ แต่ก่อนที่เห็นว่าบริเวณนี้เคยชุกชุมไปด้วยงูเห่า พื้นที่ริมสองฝั่งเป็นทุ่งนาโล่งกว้างและมีบ้านเรือนของชาวนาอาศัยอยู่ริมคลองจำนวนหนึ่ง ครั้นเมื่อรัฐเวนคืนพื้นที่ฝั่งตะวันตกของคลองและสร้างท่าอากาศยานแล้ว ปัจจุบันคลองหนองงูเห่าจึงอยู่ในพื้นที่ของอำเภอบางเสาธง และเป็นคลองที่กั้นระหว่างท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ (คือฝั่งตะวันตกของคลอง) กับพื้นที่ของ อบต.ศีร์ษะจรเข้ อำเภอบางเสาธง (คือฝั่งตะวันออก)

คลองหนองงูเห่ามีความยาวจรดพื้นที่ตำบลบางโฉลง อำเภอบางพลี แนวคลองทางทิศเหนือคือต้นคลองหนองงูเห่า จะบรรจบกับคลองจรเข้ ในตำบลศีร์ษะจรเข้ อำเภอบางเสาธง ส่วนทิศใต้คือปลายคลองบรรจบกับคลองบางโฉลง ตลอดแนวคลองยังแยกเข้าคลองซอยได้หลายสาย อาทิ คลองปากน้ำ คลองดอน คลองบางนา คลองหนองปรือ และคลองบางน้ำจืด เป็นต้น (พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง, 2557, น. 147)

บริเวณช่วงต้นคลองบนพื้นที่ฝั่งตะวันออก ยังคงมีชุมชนหมู่บ้านริมคลอง ตลอดจนร้านค้าและบริษัทต่างๆ ตั้งอยู่ฝั่งนี้จะเป็นบริเวณที่ตั้งของศาลเจ้าไทย 3 หลัง คือ ศาลเจ้าพ่อสามร้อยยอด ศาลเจ้าพ่อพลายชุมพล และศาลเจ้าพ่อทุ่งทั้งหมดตั้งหันหน้าออกคลองหนองงูเห่า ภายในศาลมีเจว็ด ตั้งเรียงรายอยู่หลายเล่ม เจว็ดทำจากแผ่นไม้ ลักษณะสูงเรียวยาวรูปร่างคล้ายใบเสมาเขียน ด้านหน้าเขียนแกะเป็นรูปเทพารักษ์ ยืนอยู่บนแท่น หันหน้าเฉียงไปข้างๆ มือหนึ่งถือพระขรรค์ อีกมือหนึ่งถือสมุด บางทีก็ถือพระขรรค์กับถุงเงินหรือพระขรรค์กับแส้และสมุดดำ เจว็ดเป็นเสมือนเทพารักษ์ หรือพระภูมิเทวดาที่ทำหน้าที่พิทักษ์เหย้าเรือน หรือเขตที่ตั้งบ้านเรือนหรือ ผู้เป็นเจ้าของที่ดิน ตลอดจนผู้อยู่อาศัยให้พ้นภัยทั้งปวง ในความหมายโดยปริยายว่า เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นประธานหรือเป็นใหญ่แต่ไม่มีอำนาจ เช่น ถึงจะเป็นหัวหน้า แต่ก็แค่เจว็ด (พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง, 2561, น. 343) ชาวบ้านนับถือเจว็ด เพราะถือว่าเป็นเทพที่มีอำนาจและเกี่ยวข้องกับพืชพันธุ์ ความอุดมสมบูรณ์ เจว็ดจึงมีความสำคัญต่อคนในสังคมเกษตรกรรม นอกจากนี้ บริเวณศาลทั้ง 3 หลัง ยังเป็นจุดที่ชาวบ้านคลองหนองงูเห่าพร้อมใจกันมาประกอบพิธีกรรมสงฆ์ ซึ่งเป็นประเพณีท้องถิ่นอันเกิดจากความศรัทธาของคนในหมู่บ้านกับความเชื่อของศาลเจ้าทั้งสามหลัง

ประเพณีสงเรือ เป็นประเพณีในท้องถิ่นเฉพาะแถบตำบลศีรษะจรเข้น้อย อำเภอบางเสาธง เท่านั้น โดยชาวบ้านคลองดอนและบ้านคลองหนองงูเห่า จะร่วมกันประกอบพิธีกรรมประเพณีสงเรือขึ้นในเดือนหก และเดือนเจ็ด ตามลำดับ ชาวบ้านในท้องถิ่นมีความเชื่อว่าเป็นการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ประกอบสัมมาชีพให้ได้ผลดี และลอยทุกข์โศกโรคภัยทั้งหลายอันเป็นการสะเดาะเคราะห์ให้กับเรือลำนี้ จะจัดขึ้นในวันพฤหัสบดีแรก ข้างขึ้นของเดือนเจ็ด มีคนทรงเป็นผู้ประกอบพิธีสงเรือ ก่อนเริ่มวันประเพณีจะมีการตั้งเสาผูกผ้าขาวม้า ชักธงขึ้นเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านได้รับรู้ว่า จะมีการสงเรือในวันพรุ่งนี้ ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะเตรียมกับข้าว ข้าว หวาน และประดิษฐ์เรือของแต่ละครอบครัว เพื่อไปร่วมงานในงานวันรุ่งขึ้น การประดิษฐ์เรือนั้นจะใช้วัสดุธรรมชาติคือกาบกล้วย ประดิษฐ์เป็นรูปเรือ ขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ได้แล้วแต่ละครอบครัว ภายในเรือชาวบ้านจะปั้นดินเหนียวเป็นหุ่นคน เท่ากับจำนวนคนในครอบครัว รวมทั้งมีการปั้นสัตว์เลื้อยคลาน มีขนมต้มต้มแดง ขนมต้มขาว น้ำ เหล้า พริก หอม กระเทียม เกลือ และเงินใส่ไปในเรือด้วย เชื่อว่าจะเป็นเสบียงที่ใช้รับประทานระหว่างทางไปสู่โลกหน้า โดยหันหัวเรือไปทางทิศเหนือ ซึ่งเรือจะมีการประดับประดาทิวธงอย่างสวยงาม ประเพณีสงเรือคลองหนองงูเห่าจะไม่นำเรือไปลอยในลำคลอง เพื่อให้ลอยออกสู่ทะเลเหมือนประเพณีสงเรือของจังหวัดอื่น ๆ แต่จะให้สมาชิกในครอบครัวช่วยกันยกเรือไปยังจุดที่ปักเรือขายป่าไผ่ ๆ บริเวณที่ตั้งเครื่องสังเวยไหว้ผี

ทุกวันนี้ประเพณีสงเรือยังคงได้รับการสืบทอดกันอยู่ ในอดีตประเพณีสงเรือที่หมู่บ้านนี้จะมีเรือประมาณเกือบสามสิบลำ แต่ทว่าปัจจุบันจะเหลือจำนวนเรือในพิธีน้อยมาก เนื่องจากนับวันจำนวนครัวเรือนและผู้คนที่เข้าร่วมประเพณีเริ่มลดน้อยลงด้วยสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากจนทำให้ผู้ที่เข้ามาร่วมประเพณีเหลือเพียงคนกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น ทำให้เชื่อได้ว่าในภายภาคหน้าอาจจะไม่มีผู้สืบทอดน้อยลงจนในที่สุดอาจสูญหายได้ดังเช่นที่เกิดกับประเพณีท้องถิ่นอื่นๆ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ เป็นสถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดสมุทรปราการ ที่มีพันธกิจในการวิจัย และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น ประกอบกับผู้วิจัยเป็นบุคลากรที่ให้ความสนใจศึกษาถึงความเชื่อและขั้นตอนของพิธีกรรมในประเพณีสงเรือเพื่อที่จะเป็นเก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น และช่วยสืบทอดประเพณีให้คงอยู่ อีกทั้งอาจจะพัฒนาต่อยอดต่อไปในอนาคตได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีสงเรือของบ้านคลองหนองงูเห่า ตำบลศีรษะจรเข้น้อย อำเภอบางเสาธง จ.สมุทรปราการ

กรอบแนวคิดของการวิจัย

การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีสงเรือ ผู้วิจัยใช้แนวคิดหลักของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2540) กล่าวว่า พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่เป็นรูปธรรมของศาสนาและระบบความเชื่อ ซึ่งปรากฏอยู่ในทุกสังคม สะท้อนถึงความหวัง ความปรารถนา ความหวาดกลัว และความรู้สึกต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิดและอารมณ์ของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ทุกภาษา ต่างมีพิธีกรรมของกลุ่มเพื่อแสดงออกถึงความเชื่อของตนเองทั้งสิ้น อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ พิธีกรรมจึงเป็นการกระทำของกลุ่มคนที่มาพบปะสังสรรค์และสร้างแบบแผนพิธีขึ้นมา

เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ความเชื่อเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นใจและมีกำลังใจขึ้น ถ้าหากขาดสิ่งเหล่านี้เสียแล้วก็ไม่อาจทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายที่ดีได้ ดังนั้นความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ การกระทำอะไรย่อมมีความเชื่อปะปนอยู่เสมอ

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบเชิงกรณีศึกษา (Case Study Research Method) เน้นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในภาคสนาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. พื้นที่ทำการศึกษาคือหมู่บ้านคลองหนองงูเห่า หมู่ที่ 10 ต.ศิระจรเข้ น้อย อ.บางเสาธง จ.สมุทรปราการ
2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล เป็นผู้ที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณคลองหนองงูเห่า และผู้ที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน ประกอบด้วย ผู้อาวุโส อายุ 50 ขึ้นไป เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้คนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ระยะเวลาที่มีการเวนคืนที่ดินก่อสร้างสนามบินหนองงูเห่า ซึ่งส่งผลกระทบทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับประเพณีส่งเรืออย่างมาก รวมถึงชาวบ้านที่เข้าร่วมงานและพิธีกรรม
3. ช่วงเวลาในการเก็บข้อมูลภาคสนาม เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2559 และเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2562 และเก็บข้อมูลจนข้อมูลอิ่มตัว
4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งเป็นคำบอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์จากผู้รู้ ข้อมูลจากสังเกตแบบมีส่วนร่วม นำไปจัดหมวดหมู่ แยกประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
5. การตรวจสอบข้อมูล ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งด้านข้อมูล (Data Triangulate) และ ด้านวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulate) ซึ่งใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต และการศึกษาเอกสาร โดยใช้แนวคิดของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2559) เรื่องพิธีกรรมและ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของคนไทย โดยนำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์สังคมของชาวบ้านหนองงูเห่าที่สะท้อนออกมาในรูปของประเพณีส่งเรือ

ผลการวิจัย

1. ความเชื่อในประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่า

บ้านคลองหนองงูเห่า เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณหนองงูเห่า ซึ่งใกล้ท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ โดยคลองหนองงูเห่าในอดีตเป็นคลองธรรมชาติ ลักษณะคลองคด ไม่กว้างมากประมาณ 3 วา ทิศเหนือของคลอง คือต้นคลองหนองงูเห่า นับจากสามแยกคลองหน้าวัดหัวคู่วาราม บริเวณนี้ชาวบ้านเรียกว่า หัวแหลม หมายถึงที่แหลมของท้องน้ำ ซึ่งเป็นต้นคลองจรเข้ด้วย จากจุดนี้แนวคลองยาวลงมาตลอดถนนสายศรีวารีมาทางด้านทิศตะวันตกและเลียบแนวเขตของท่าอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิไปจนบรรจบกับคลองบางนา ส่วนช่วงกลางคลองหนองงูเห่ายังแยกออกไปยังคลองดอนคลองปากน้ำ และคลองบางนาได้ (พรรณศิริ แจ่มอรุณ และคณะ, 2557)

ในอดีต ก่อนที่จะเวนคืนพื้นที่สร้างท่าอากาศยาน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งคลองหนองงูเห่ามีจำนวนกว่า 50 ครัวเรือน โดยมากจะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองคือฝั่งสนามบิน ลักษณะเป็นกลุ่มเรือนเล็กๆ กระจายกันเป็นหย่อมๆ เรียกว่า โคก บริเวณนี้ น้ำจะท่วมถึงและมึงเห่าหนีน้ำอยู่ชุกชุมในฤดูน้ำหลาก ส่วนในฤดูแล้งน้ำคลองจะแห้งขอดจนเดินข้ามไปมาได้ ในเวลาต่อมาเมื่อเริ่มการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างท่าอากาศยานนานาชาติ ก็ได้มีการเบิกคลองหนองงูเห่าให้กว้างและลึกขึ้น ขณะเดียวกันชาวบ้านฝั่งตะวันตกของคลองก็เริ่มทยอยย้ายออกจากพื้นที่ บางกลุ่มก็ทิ้งรกรากเดิมแล้วไปอยู่ทางภาคตะวันออก เช่น อำเภอนมสาร จันทบุรี หรือจังหวัดปราจีนบุรี เพราะสามารถซื้อที่ดินทำกินได้ในราคาถูกและมากพอที่จะทำการเกษตรกรรมตามต้องการแต่ก็ต้องกลายเป็นคนต่างถิ่น ส่วนบางกลุ่มเลือกที่จะย้ายมาอยู่ฝั่งตะวันออกของคลอง โดยขอซื้อที่ดินจากเพื่อนบ้านหรือเครือญาติที่อยู่ทางฝั่งนี้ คนกลุ่มนี้จึงยังคงอยู่ในสภาพแวดล้อม การทำงานและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ดังนั้น ชุมชนหมู่บ้าน “คนดั้งเดิม” คือบ้านเรือนที่เกาะกลุ่มกันอยู่ตามชายคลองฝั่งตะวันออกของคลองหนองงูเห่า ซึ่งเป็นกลุ่มที่ยังคงพยายามรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีส่งเรือของท้องถิ่นไว้ ความเชื่อในประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่าที่ปรากฏมีดังนี้

ภาพที่ 2 ศาลเจ้าพ่อสามร้อยยอด บ้านคลองหนองงูเห่า

1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับศาลประจำหมู่บ้าน

ประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่าจะประกอบพิธีบริเวณที่ตั้งของศาลประจำหมู่บ้าน ที่มีอยู่สาม หลัง คือ ศาลเจ้าพ่อสามร้อยยอด ศาลเจ้าพ่อพลายชุมพล และศาลเจ้าพ่อทุ่ง ด้านตะวันออกของคลองหนองงูเห่า มีพื้นที่ชายคลองที่ชาวบ้านแต่ก่อนได้กันส่วนหนึ่งไว้เป็น ชาวบ้านเล่าลักษณะของทั้งสามศาลว่า เดิมเป็นเพียงศาลไม้ทรงไทยหลังเล็กๆ มีเสาเดียว บริเวณนี้ยังมีต้นไม้ใหญ่ขนาดใหญ่ซึ่งแผ่กิ่งก้านสาขา ร่มครึ้ม เย็นสบายอีกด้วย บางท่านกล่าวว่าสมัยเป็นเด็กเมื่อพายเรือผ่านบริเวณนี้จะรู้สึกวุ่นวายกลัววังเวงจนขนลุก ครั้นภายหลังเมื่อศาล ทรุตโทรมลง ชาวบ้านจึงได้ร่วมแรงร่วมใจกันบูรณะศาลทั้งสามหลังขึ้นมาใหม่ให้มีขนาดใหญ่ สีสัน มีความแข็งแรงพอที่จะให้คนขึ้นไปบนศาลได้ และยังคงรูปลักษณะของทรงไทยอยู่ (เสน่ห์ พลอยประเสริฐ, สัมภาษณ์, 5 มิถุนายน 2562)

ความสำคัญของศาลเจ้าพ่อสามร้อยยอดก่อนที่จะกลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้านละแวกคลองหนองงูเห่านั้น ได้ถูกเล่าขานกันมานานในท้องถิ่น ลักษณะเป็นตำนานเรื่องเล่าซึ่งเชื่อมโยงไปถึงประวัติศาสตร์ชาติครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงนำทัพทหารเดินทางผ่านมายังภาคตะวันออก เชื่อกันว่าท่านได้เดินทัพผ่านมายังบริเวณคลองหนองงูเห่า ระหว่างนั้นก็มีการสู้รบซึ่งเสียชีวิตลงด้วยเหตุใดไม่แน่ชัด บ้างก็ว่าป่วยตาย พระเจ้าตากจึงได้อธิฐานขอให้ดวงวิญญาณทหารผู้นี้สถิตอยู่ ณ ศาลเจ้าริมคลอง ซึ่งก็คือบริเวณชายคลองหนองงูเห่าแห่งนี้ ดังนั้นบริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านในการประกอบพิธีกรรมเช่นบวงสรวงตามความเชื่อของท้องถิ่นในกาลต่อมา ดังเห็นได้จาก “ประเพณีสงเรือ” ของชาวบ้านคลองหนองงูเห่า ซึ่งเป็นประเพณีของท้องถิ่นที่สะท้อนความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ ๆ ซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งก่อนรุ่นปู่ตายายนั้นจะสามารถช่วยคุ้มครอง ขจัดปัดเป่าสิ่งไม่ดีทั้งหลายตลอดจนอำนวยผลให้กับลูกหลานในหมู่บ้าน จึงได้พากันนำบิณฑบาตไหว้ขอพรให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ศาลทั้งสามหลังและจัดพิธีกรรมเช่นไหว้สืบกันมา (ม้วน ภูษาสาริกา, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2562)

ภาพที่ 3 เรือที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นในประเพณีสงเรือ

1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องสังเวยที่ใส่ในเรือ

ประเพณีสงเรือ จัดขึ้นในวันพฤหัสบดีแรก ข้างขึ้นของเดือนเจ็ด ก่อนเริ่มวันประเพณีจะมีการตั้งเสาผูกผ้าขาวม้า ชักธงขึ้นเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านได้รับรู้ว่า จะมีการสงเรือในวันพรุ่งนี้ ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะเตรียมกับข้าว คาวหวาน และประดิษฐ์เรือของแต่ละครอบครัว เพื่อไปร่วมงานในงานวันรุ่งขึ้น การประดิษฐ์เรือนั้นจะใช้วัสดุธรรมชาติคือ กาบกล้วย ประดิษฐ์เป็นรูปเรือ ปัจจุบันจะใช้โฟม หรือบ้างครอบครัวก็ใช้ไฟเบอร์ ขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ได้แล้วแต่ครอบครัว ภายในเรือ ชาวบ้านจะปั้นดินเหนียวเป็นหุ่นคน เท่ากับจำนวนคนในครอบครัว รวมทั้งมีการปั้นสัตว์เลี้ยง ไม่ว่าจะเป็นวัว ควาย หรือสุนัข พร้อมมีขนมต้มต้มแดง ขนมต้มขาว น้ำ เหล้า พริก หอม กระเทียม เกลือ และเงินใส่ไปในเรือ เพื่อเป็นเสปียงในโลกหน้า แล้วประดับประดาทิวธงอย่างสวยงาม ครั้นถึงวันประกอบพิธีชาวบ้านก็จะยกเรือจำลองของครอบครัวมาวางที่บริเวณหน้าศาลของหมู่บ้านโดยจะหันหัวเรือจำลองไปทางทิศเหนือซึ่งเป็นทิศมงคล แล้วกระทำพิธีร่วมกัน เช่น

- ขนมห่มขาวหรือขนมห่มแดง เป็นขนมโบราณตั้งแต่สมัยสุโขทัย นำเข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ และลัทธิความเชื่อในเรื่องของเทพเจ้า ด้วยเหตุที่มีความเชื่อกันว่า ขนมห่มเป็นขนมที่องค์พระพิฆเนศวรทรงโปรดมากที่สุด ขนมห่มจึงเหมือนเป็นขนมที่ใช้ถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอพรจากพระองค์ท่าน ให้ทำกิจการงานต่าง ๆ ประสบผลสำเร็จ ไม่มีอุปสรรคอะไรมาขัดขวาง

- พริก หอม กระเทียม เกลือ และเงินที่ใส่ไปในเรือ หมายถึง ข้าวปลาอาหารมีกินมีใช้ไม่ขาดแคลน เป็นปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพให้อุดมสมบูรณ์ไปถึงโลกหน้าตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา

- เหล้า หมายถึง สิ่งที่ดีที่สุดในการบูชาพิธีต่างๆ เพราะการผลิตต้องใช้ความรู้ชั้นสูง จึงถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ และเป็นน้ำที่สะอาดด้วย เพราะน้ำที่ทำเหล้าส่วนใหญ่ต้องต้ม

โดยสรุป ประเพณีส่งเรือ เป็นความเชื่อของท้องถิ่นซึ่งมีเป้าหมายเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์เช่นโรคร้ายไข้เจ็บที่กำลังประสบหรืออาจเกิดขึ้นกับคนในครอบครัวออกไปโดยสร้างเรือจำลองขนาดย่อม แล้วใส่สิ่งของบางอย่างแล้วนำไปรวมกันทำพิธีกรรมบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านคือศาลเจ้าริมคลองหนองงูเห่า ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมลักษณะนี้พบอยู่ทั่วไปในสังคมไทยแต่อาจมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ โดยความแตกต่างของประเพณีส่งเรือคลองหนองงูเห่าคือ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วจะไม่นำเรือไปลอยในลำคลอง แต่จะให้สมาชิกในครอบครัวช่วยกันยกเรือไปยังจุดที่ปักเรือชายป่าใกล้ๆ บริเวณที่ตั้งเครื่องสังเวยไหว้ผี และจะเปลี่ยนเรือลำใหม่ปีต่อไป เป็นลักษณะเดียวกับประเพณีส่งเรือของคลองดอนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ส่วนประเพณีส่งเรือของจังหวัดอื่นๆ จะนำเรือจำลองไปลอยออกสู่ทะเลหรือแม่น้ำ ในอดีตประเพณีส่งเรือที่หมู่บ้านนี้จัดว่ามีความสำคัญอยู่ไม่น้อยเห็นได้จากมีเรือแต่ละครอบครัวมาร่วมพิธีประมาณเกือบสามสิบลำ แต่ต่อมาด้วยความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรมและความเชื่อ จึงส่งผลต่อจำนวนเรือที่เข้าร่วมพิธีน้อยลงเรื่อยๆ จนปัจจุบันมีหนึ่งหรือสองลำ

2. พิธีกรรมในประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่า

พิธีกรรมเป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่มาจากกระบวนการความเชื่อ สะท้อนถึงความหวัง ความปรารถนา ความหวาดกลัว และความรู้สึกต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิดและอารมณ์ของมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ความเชื่อเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นใจและมีกำลังใจขึ้น ถ้าหากขาดสิ่งเหล่านี้เสียแล้วก็ไม่อาจทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายที่ดีได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2540) ซึ่งพิธีกรรมที่พบในสังคมไทยอาจแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ พิธีกรรมตามเทศกาล (festival) พิธีกรรมเกี่ยวกับวงจรชีวิต (rite of passage) พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน และพิธีกรรมเกี่ยวกับชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งแต่ละพิธีกรรมก็ยังมีความเหลื่อมซ้อนกันด้วย (ยศ สันตสมบัติ, 2537, น. 214)

ส่วนในขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมนั้นประเพณีส่งเรือบ้านคลองหนองงูเห่า จะมีลักษณะพิธีกรรมคล้ายกับประเพณีการแห่เจว็ดของศาลเจ้าพ่อกรมหลวงคงเพชร ของบางโฉลง อ.บางพลี จ.สมุทรปราการ ซึ่งจะมีขั้นตอนพิธีการที่ร่วมกันคือ การถวายเครื่องสังเวย การสงฆ์เจว็ด และการส่งเรือ แต่การสงฆ์เจว็ดของบางโฉลงจะเป็นการประพรมน้ำอบน้ำปรุง ที่เรียกว่า สงฆ์ แต่การสงฆ์เจว็ดของบ้านคลองหนองงูเห่า จะเป็นการสงฆ์แบบอบน้ำให้เจว็ด ซึ่งการสงฆ์เจว็ดของศาลเจ้าพ่อกรมหลวงคงเพชรนั้น เป็นสงฆ์เจว็ดหลักของเจ้าพ่อเท่านั้น ในขณะที่บ้านคลองหนองงูเห่านั้น สงฆ์เจว็ดทุกองค์ที่สถิตอยู่ในทุกศาล และมีพิธีการส่งเรือเหมือนกัน ซึ่งลักษณะการส่งเรือก็คล้ายคลึงกับประเพณีการส่ง

เรือของชาวสำเพ็ง กรุงเทพมหานคร จะมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์นี้ โดยชาวบ้านต่างสกุล ใครจะมาร่วมก็ได้ ดังนั้นในวันทำพิธี จึงมีผู้คนมาร่วมงานมากมาย โดยจะใช้ตุ๊กตาตัวเล็กๆ สมมุติให้เป็นตัวของผู้ทำบุญเอง และฝากลงไปกับเรือ ปล่อยให้ลอยไปด้วยอันหมายถึง ฝากความทุกข์ความโศกให้ไหลไปด้วย พอถึงเวลาเที่ยงตรง ของวันทำพิธี เรือสะเดาะเคราะห์ จะถูกนำไปวางบนแพ ซึ่งประกอบจากหยวกกล้วยตานี ประมาณ 20 ต้น ระหว่างที่ทำการปล่อยเรื่อนั้น จะมีเสียงล่อโก้ว ตีมูย เอาฤกษ์เอาชัย เวลาเดียวกัน จะมีการจุดประทัดให้ผีชั่วร้ายแตกตื่น และมีการชดข้าวสารกับเกลือ ลงไปที่เรือ เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้ลงเรือไปด้วย แต่เพียงแต่การส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่าไม่มีการนำเรือลงน้ำ เป็นแต่เพียงพิธีกรรมเท่านั้น ประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่ามีพิธีกรรมตามขั้นตอน 13 ขั้นตอนดังนี้

1. พิธีกรรมตั้งเครื่องสังเวย บูชาศาลและเจ้าที่ จะมีการสร้างปะรำที่เรียกว่า ศาลเพียงตา เพื่อบูชา ซึ่งทำจากไม้มีสี่เสา มีหมอนตั้งให้เจ้าที่นั่ง และมีการตั้งเครื่องสังเวย ประกอบด้วย หัวหมู เป็ด ไก่ ปลาช่อน เหล้า น้ำ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว มะพร้าวอ่อน บายศรีปากชาม และผลไม้ตามฤดูกาล

ภาพที่ 4 การตั้งศาลเพียงตา และเครื่องสังเวย

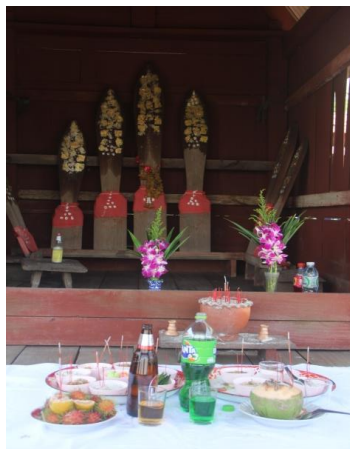
2. พิธีสงฆ์ เป็นการสวดมนต์ และฉันเพลในวันประกอบพิธี ซึ่งพิธีสงฆ์นี้เริ่มเข้ามาเมื่อปี 2538 เดิมในประเพณีส่งเรือบ้านคลองหนองงูเห่าไม่มีพิธีสงฆ์ แต่เนื่องมาจาก ในปี 2538 ได้มีการบูรณะศาลทั้งหมด ให้มีความแข็งแรง โดยมีการสร้างเชื่อมกันตลิ่งพังเพราะน้ำกัดเซาะและสร้างศาลให้สวยงามขึ้น จึงได้มีการเฉลิมฉลองโดยมีการนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูป มาสวดพระพุทธมนต์ โดยมีการตั้งโต๊ะหมู่บูชา ตั้งพระพุทธรูป มีการสวดมนต์ และฉันเพลตั้งแต่นั้นมา (สมบัติดำรง พุฒพลายงาม, สัมภาษณ์, 5 มิถุนายน 2562)

ภาพที่ 5 การถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ในวันประกอบพิธี

3. พิธีเชิญเจ้าพ่อ เข้าร่างคนทรง จะมีการจุดธูปและเชิญเจ้าพ่อเข้าร่างทรง เมื่อเจ้าพ่อเข้าร่าง บุคลิกท่าทางของคนทรงจะเปลี่ยนไป จะสุขุมมากขึ้น กินหมากจืดมาก และสูบบุหรี่

4. การถวายเครื่องสังเวย ซึ่งจะอยู่ประจำศาลแต่ละศาล ซึ่งเป็นเครื่องสังเวยคนละชุดกับศาลเพียงตา ซึ่งของที่ถวายเป็นเครื่องสังเวยก็จะเหมือนกัน แต่อาจจะชุดเล็กกว่า แต่ที่ห้ามขาดคือ ขนมต้มแดงและขนมต้มขาว ซึ่งการถวายเครื่องสังเวย ก็จะมีการปักธูป 1 ดอก บนเครื่องสังเวย และรอสักประมาณ 10 นาที ก็จะมีขั้นตอนต่อไป

ภาพที่ 6 เครื่องสังเวยตั้งถวายเจ็ดในศาล

5. การสรงน้ำพ่อปู่ (ร่างทรง) พิธีนี้ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีจะมาสรงน้ำพ่อปู่ (ร่างทรง) ซึ่งชาวบ้านก็จะนำขันเล็ก ๆ ใส่ข้าวบ น้ำปรุง เครื่องหอม สรงน้ำพ่อปู่ ลักษณะเดียวกับการสรงน้ำผู้ใหญ่

6. การสรงน้ำเจ็ด ประจำศาล ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ชายวัยรุ่นที่มาร่วมงาน จะมาช่วยกันยกเจ็ดทั้งหมดทุกศาลมาสรงน้ำ โดยมีผู้นำหมู่บ้านหรือผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นคนนำเจ็ดออกจากศาลแล้วส่งต่อให้ผู้ชาย และนำมาสรงน้ำ ซึ่งลักษณะเป็นการอาบน้ำและเอามือเช็ดถูให้กับเจ็ด ไม่ใช่แค่เพียงการพรมน้ำทั่วๆ ไป โดยชาวบ้านที่มาร่วมงานจะมาช่วยกันอาบน้ำ

ภาพที่ 7 การสรงน้ำเจว็ด

ภาพที่ 8 การสรงน้ำร่างจรเข้

7. การสรงน้ำ ตักตาอื่น ๆ บนศาล (ทาส ทาสี ช้าง ม้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นในศาล) ผู้แทนชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ชายก็จะนำตักตาบนศาล ไม่ว่าจะเป็นทาสา ทาสี ช้าง ม้า ตักตาฟ่อนรำ มาสรงน้ำ (อาบน้ำ) ทั้งหมด

8. การสรงน้ำไม้ตะเคียน ลักษณะของไม้ตะเคียน จะเป็นท่อนไม้ซึ่งมีมาเก่าแก่ และอยู่ที่ศาลมานาน ก็นำมาสรงน้ำ (อาบน้ำ) เช่นเดียวกัน

9. การสรงน้ำร่างจรเข้ (พางระเข้ลงน้ำ) เป็นการนำหัวจรเข้หรือร่างจรเข้ที่อยู่บนศาลนี้มาสรงน้ำ ซึ่งร่างทรงจะเป็นคนเชิญร่างจรเข้ เนื่องจากเป็นคนที่มีคาถาอาคม คนธรรมดาเชิญไม่ได้ มีผู้เข้าร่วมงานเล่าให้ฟังว่า บางทีก็จะมีร่างเข้าคนที่ยกจรเข้ แล้วก็กระโดดลงไปในน้ำ แต่ในวันที่สังเกตขณะผู้วิจัยไม่พบเรื่องที่เล่าดังกล่าว

10. ขั้นตอนการส่งเรือ พ่อปู่ (คนทรง) จะเรียกคนในครอบครัวที่ประดิษฐ์เรือมาทั้งหมดที่มาร่วมในพิธี เพื่อมาจุดธูป และร่วมกันยกเรือที่นำมาส่ง เดินขึ้นไปทางทิศเหนือ สำหรับทิศตะวันตก และทิศใต้ ไม่ได้เป็นอันตราย แต่หากเป็นทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็พอได้ ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าส่งเรือทางทิศเหนือ ชีวิตจะเจริญรุ่งเรือง ไม่ตกอับ พุดจากกับใครคนจะเชื่อถือ ถ้าทิศตะวันตก และทิศใต้ ชีวิตจะตกอับไม่เจริญรุ่งเรือง และพุดจาไม่มีคนเชื่อถือ คนในครอบครัวทุกคนจะมาเคลื่อนย้ายเรือไปวางตรงที่เตรียมไว้ส่วนปลายเขตแดนของบริเวณพิธี โดยเรือนั้นจะประดิษฐ์มาจากกากกล้วยหรือเป็นโฟม หรือไฟเบอร์ก็ได้ และปั้นตักตาดินเหนียวเท่ากับจำนวนคนในครอบครัว พร้อมสัตว์เลี้ยงในบ้าน และใส่ขนมอาหาร ลงไปในเรือ ประดับตกแต่งเรือด้วยธูปเทียน ให้สวยงาม

11. คนทรงร้ายรำ ขั้นตอนนี้คนทรงจะถือดาบซึ่งตั้งไว้ที่ศาลเพียงตามาร้ายรำ ประกอบดนตรี ท่วงทำนองการร้ายรำเป็นอิสระ ไม่มีกฎเกณฑ์

12. ทำนํ้ามนต์ ชาวบ้านที่มาร่วมงานจะเตรียมภาชนะใส่นํ้า แล้วแต่ละคนจะเตรียมมา เพื่อให้พ่อปู่ ทำนํ้ามนต์ให้แต่ละบ้านนำกลับไปใช้ตามประสงค์ เช่น ไปผสมนํ้าอาบ ไปดื่มกิน ไปใส่บ่อปลา รดคันนาของตนเอง ให้ผลผลิตเจริญงอกงามนี้ และมีการเจิมหน้าผาก เป่ากระหม่อม (เป่าหัว) ให้แก่ชาวบ้านที่มาทำนํ้ามนต์ทุกคน

13. พ่อปู่ออกจากร่างทรง เมื่อเสร็จขั้นตอนการทำนํ้ามนต์ พ่อปู่ก็จะบริกรรมคาถา แล้วก็ออกจากร่างทรง

หลังประกอบพิธีกรรมเสร็จแล้ว มีธรรมเนียมว่าห้ามเอาของกินที่ใช้ในพิธีกรรมนั้นกลับบ้าน แต่จะไว้ที่บริเวณพิธีนี้ ซึ่งใครจะมาหยิบไปรับประทานได้ทั้งนั้น แต่ห้ามนำเข้าบ้านเด็ดขาด (วิเชียร พลอยประเสริฐ, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2562; ม้วน ภูษาสาริกา, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2562; เสน่ห์ พลอยประเสริฐ, สัมภาษณ์, 5 มิถุนายน 2562)

ภาพที่ 9 ขั้นตอนการส่งเรือ

ภาพที่ 10 การทำน้มนต์

การอภิปรายผล

ความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่า ตำบลศิระจรเข้ชั้น้อย อำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นพิธีกรรมจากความเชื่อของชาวบ้านสังกัดลัทธิที่อยู่ในพื้นที่ได้ดูแลคุ้มครองให้เกิดความรู้สึกมั่นคงในชีวิต ตลอดจนปลดปล่อยความวิตกกังวลอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ นานา และสามารถดลบันดาลให้เกิดผลดีในการทำมาหากิน โดยจำลองเรือขนาดย่อมนำไปร่วมในพิธีกรรมบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน ประเพณีนี้ยังสะท้อนคติความเชื่อทั้งดั้งเดิมคือผี อินทูปราหมณ์ และพุทธ ดังเช่น ตั้งปะรำพิธีสี่เสาเป็นศาลเพียงตาแล้วมีเครื่องสังเวยอุทิศ ทั้งใส่อาหารลงในกระถางใบตองวางที่พื้นบริเวณที่ประกอบพิธีเพื่อเผื่อแผ่ให้แก่ผีทั่วไป ส่วนคติความเชื่อในศาสนาฮินดูพราหมณ์ ได้แก่ การบูชาตั้งเครื่องสังเวยให้แก่ เจว็ด ที่อยู่ในศาลเจ้าทั้งสามหลัง เพราะตามความเชื่อของชาวบ้านคือ เจว็ด ที่สมมุติให้เป็นเทพ เทพารักษ์ หรือพระภูมิเทวดาที่มีอำนาจทำหน้าที่พิทักษ์เขตที่ตั้งบ้านเรือนตลอดจนผู้อยู่อาศัยให้พ้นภัยทั้งปวง เจว็ดจึงเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้าน และชาวบ้านก็ต้องแสดงออกถึงการเคารพนับถือ นอบน้อม และปฏิบัติให้ถูกต้อง

ครั้นภายหลังเมื่อได้บูรณะศาลทั้งสามหลังขึ้นมาใหม่ ชาวบ้านจึงได้ประนีประนอมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อของพุทธศาสนา ด้วยการเพิ่มพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาด้วย เห็นได้จากการนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูปมาสวดมนต์ พร้อมกับถวายภัตตาหารเพลในบริเวณที่ประกอบพิธีกรรมดังกล่าว ประเพณีส่งเรือ ยังเปิดโอกาสให้คนสองฝั่งคลองหนองงูเห่าซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน เป็นเครือญาติซึ่งมีรากเหง้าและความเชื่อเดียวกันได้มาพบปะ ร่วมมือและพึ่งพากัน อันเป็นพื้นฐานของสังคมเข้มแข็งและนำมาซึ่งความสมดุลกันของสรรพสิ่ง

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า พฤติกรรมที่เป็นรูปธรรมของศาสนาและระบบความเชื่อซึ่งปรากฏอยู่ในทุกสังคม สะท้อนถึงความหวัง ความปรารถนา ความหวาดกลัว และความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน

ความคิดและอารมณ์ของมนุษย์ พิธีกรรมจึงเป็นการกระทำของกลุ่มคนที่มาพบปะสังสรรค์และสร้างแบบแผนพิธีขึ้นมา เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ความเชื่อเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นใจและมีกำลังใจขึ้น ถ้าหากขาดสิ่งเหล่านี้เสียแล้วก็ไม่อาจทำอะไรให้บรรลุเป้าหมายที่ดีได้ โดยชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นในการดำเนินวิถีชีวิตเกษตร ซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งผลผลิตจะได้ผลดีหรือไม่นั้น ก็ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ จึงเป็นเหตุให้มีการพึ่งพิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามลัทธิที่ตนนับถือ ซึ่งก็คือศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน ซึ่งความเชื่อในพลังอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง แต่มนุษย์ในสังคมยอมรับ และให้ความเคารพเกรงกลัวในสิ่งเหล่านี้ (ธวัช ปุณโณทก, 2533)

ดังที่ วิเชียร พลอยประเสริฐ (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2562) เล่าว่า *สาเหตุที่ทำ เพื่อเป็นการไหว้เจ้าที่ เจ้าทาง ที่อาศัยที่ดินทำมาหากิน ในขณะเดียวกัน ก็ทำการส่งเรือเพื่อจะลอยเคราะห์ ลอยโศก สะเดาะเคราะห์ทุกข์โรคร้ายของคนในครอบครัว*” ซึ่งสอดคล้องกับ ม้วน ภูษสาธิตา (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2562) กล่าวว่า *“การส่งเรือ เป็นการส่งให้ทุกข์โศกโรคร้ายไปกับเรือ และบางคนมาบนบานศาลกล่าวเอาไว้ ก็จะได้มาแก้บน”*

ลักษณะความเชื่อนี้เป็นสัญญาณที่แฝงในพิธีกรรมที่พบเห็นได้ในวัฒนธรรมท้องถิ่นแถบทุ่งบางพลี ดังเช่นในพิธีกรรมแห่เจ๊ว็ด ศาลพ่อหลวงคงเพชร ตำบล บางโหลง อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งพิธีกรรมจะจัดขึ้นทุกปีในวันที่ 23 เมษายน สะท้อนให้เห็นว่าเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นตามฤดูกาลหรือเทศกาลประจำปี แต่ไม่ใช่พิธีกรรมแห่งชีวิต อันเนื่องมาจากสังคมไทยที่มีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรม ที่ถือว่าเดือนสี่ เมษายนเป็นการสิ้นสุดของปี ดังนั้นการทำพิธีแห่เจ๊ว็ด ซึ่งมีการส่งเรือจึงเป็นการขอขมาลาโทษ ปิดเปาความชั่วร้าย อันตรายและโรคร้ายทั้งปวง จากพ่อหลวงคงเพชร โดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเพื่อเป็นการชำระล้างจิตใจและเสริมสร้างให้ผู้คนตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างปกติสุข รวมทั้งยังเป็นการเสริมขวัญกำลังใจที่ดีในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ในช่วงปีใหม่ที่กำลังก้าวเข้ามา (กชพร ขวัญทอง, มปป.)

สิ่งที่สะท้อนความเชื่อและพิธีกรรมอีกประเด็นหนึ่งคือ ลักษณะของการสร้างศาลเจ้าทั้งศาลเจ้าพ่อสามร้อยยอด ศาลเจ้าพ่อพลายชุมพล และศาลเจ้าพ่อทุ่ง ลักษณะเป็นศาลทรงเรือนไทยเหมือนกัน แต่ขนาดความสูงใหญ่ของศาลลดหลั่นไม่เท่ากัน สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือรูปเคารพจะมีระดับความสูงหรือชนชั้นไม่เท่ากัน ตลอดจนเครื่องประกอบที่บูชามีความแตกต่างกันบ้าง สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างศาลเจ้านั้น เป็นการสร้างสรรค์ในเชิงสัญญาณเพื่อใช้เป็นสื่อกลางแทนความของการมีตัวตนหรือเป็นที่อยู่ของผีหรือที่สถิตอยู่ของดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น มีความหลากหลายโดยผันแปรไปตามรสนิยมทางศิลปะ โดยจำแนกแยกแยะตามฐานะทางสังคม ดังตัวอย่างที่พบเห็นได้ง่ายที่สุดคือศาลพระภูมิ (เป็นส่วนผสมระหว่างคติฮินดูกับพุทธ) หากแต่ในวิถีสังคมเมืองหลวงมักมีความเชื่อในการเป็นที่สถิตของเจ้าที่เดิม (ผีที่ถูกยกระดับเป็นเทพ) ซึ่งมักจะลดระดับความสูงไม่ให้สูงเท่าศาลพระภูมิ และมีรูปเคารพเจ๊ว็ดหรือองค์พระภูมิ และเครื่องประกอบ เช่น กระดาษรูป เทียน ช้าง ม้า นางรำ ผ้าแพร (ติก แสนบุญ, 2562)

ทั้งนี้ พบว่าความเชื่อและพิธีกรรมในประเพณีส่งเรือ เป็นวัฒนธรรมที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไปในประเทศไทย แต่จะมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ดังเช่น ความเชื่อในประเพณีส่งเรือของชาวปากน้ำปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่กระทำเพื่อสวดอธิษฐานให้แก่ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ให้มากินอาหารข้าวปลาอาหารที่จัดเตรียมไว้จนอิ่มหนำสำราญ พร้อมเอาโรคร้ายไข้เจ็บ และสิ่งที่ไม่ดีออกไปจากชีวิต ซึ่งในบางแห่งมีการเขียน

รายชื่อญาติที่ล่วงลับไปแล้วใส่ลงในเรือ (ศูนย์ศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชายเลนสิรินาถราชินี, 2555) หรือประเพณีส่งเรือของชาวสำเเพง กรุงเทพมหานคร ที่ว่า “ในสมัยนั้น ได้เกิดโรคระบาดจนผู้คนล้มตายเป็นหลายครั้งหลายครา จนมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งในช่วงนั้นเองก็ได้เกิดโรคหิวหวัด ทำให้ผู้คนล้มตายจำนวนมาก บรรดาวิญญาณผู้ที่เสียชีวิต หรือผีคนตายไปแล้ว ต่างมาเข้าฝันเจ้าสัวในสำเเพงว่า “อดอยากเหลือเกิน ขอให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้บ้าง และจะช่วยคุ้มครองไม่ให้เป็นโรคห่า” ในฝันเจ้าสัว ถามผีไปว่าจะให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศล ไปด้วยวิธีใด ผีคนตายก็บอกว่า “ให้เอาอาหารที่จะส่งไปทำการเช่นไหว้ แล้วเอาของใส่เรือ พร้อมกับเอาตุ๊กตาหักคอเสีย คือ ต้องทำเป็นตุ๊กตาเสียกบาล ใส่เรือไปด้วย แล้วก็เอาเรือลอยไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา” (ประเพณีลอยเรือสะเดาะเคราะห์ กรุงเทพมหานคร, 2550)

ซึ่งประเพณีการส่งเรือบ้านคลองหนองงูเห่า นับเป็นประเพณีที่หล่อหลอมคนในชุมชนให้มีความรัก ความสามัคคีผ่านพิธีกรรมและความเชื่อในการนับถือผี และการนับถือเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาคนในชุมชนให้มีความกินดีอยู่ดี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้น แต่เนื่องจากปัจจัยของการถูกเวนคืนที่ดินเพื่อเป็นทำอากาศยานนานาชาติสุวรรณภูมิ (หนองงูเห่า) จึงทำให้คนอพยพโยกย้ายถิ่นออกจากพื้นที่เป็นจำนวนมาก ประกอบวิถีชีวิตที่ผู้คนในชุมชนไม่ได้ทำอาชีพเกษตรกรรมเหมือนเดิม แต่เป็นอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรม และงานรับจ้างอื่น ๆ มากขึ้น จึงทำให้คนเพียงส่งเงินมาร่วมทำบุญซึ่งยอดเงินมีจำนวนมาก แต่จำนวนคนที่มีความเชื่อเข้าร่วมพิธีกรรมน้อยลง อันส่งผลเสียที่อาจจะทำให้ในอนาคตประเพณีอาจจะเลือนหายไป จากวิถีของคนในชุมชน จะมีเพียงคนเฉพาะในครอบครัวเฉพาะกลุ่มที่อาศัยอยู่บริเวณศาลแห่งนี้เท่านั้น ซึ่งควรมีหน่วยงาน ในระดับท้องถิ่น อาทิ องค์การบริหารส่วนตำบลศีรษะจรเข้น้อย วัฒนธรรมอำเภอบางเสาธง ควรเข้ามาฟื้นฟู และส่งเสริมให้ประเพณีนี้กลับมารุ่งโรจน์ใหม่อีกครั้ง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบขั้นตอนของพิธีกรรมในประเพณีส่งเรือของบ้านคลองหนองงูเห่า และบ้านคลองดอน และที่อื่น ๆ
2. ควรมีการศึกษาวิจัยโดยนำเอาประเพณีส่งเรือมาสร้างมูลค่าเพิ่มในแนวคิดเชิงคติชนสร้างสรรค์ เพื่อองค์การบริหารส่วนตำบลศีรษะจรเข้น้อย และวัฒนธรรมอำเภอบางเสาธง จะได้นำไปใช้ประโยชน์แก่ท้องถิ่น

รายการอ้างอิง

- กขพร ขวัญทอง. (มปป.). เจว็ด : สัญลักษณ์ในพิธีกรรมวัฒนธรรมท้องถิ่นบางพลี. *จุลสารศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ*.
- ติก แสนบุญ. (2562). หอผี...พราหมณ์...พุทธ” สัญลักษณ์แห่งศิลปะงานช่างของความเป็นมนุษย์ในสุวรรณภูมิ. *ศิลปวัฒนธรรม*. ค้นคืนจาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_5769
- ธวัช ปุณโณทก. (2533). *ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน*, ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเพณีลอยเรือสะเดาะเคราะห์ กรุงเทพมหานคร. (2550). ค้นคืนจาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/guidepong/2007/06/25/entry-1>

- พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง. (2557). *การศึกษาเชิงคดีชนวิทยา : การตั้งชื่อคลอง และชื่อบ้านในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ*. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- พรรณศิริ แจ่มอรุณ, วุฒิพงษ์ ทองก้อน และ กชพร ขวัญทอง. (2561) *การศึกษาเชิงคดีชนวิทยา : การตั้งชื่อคลอง และชื่อบ้านในอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ*. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- ม้วน ภูษุขสาริกา. (6 มิถุนายน 2562). สัมภาษณ์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2537). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- วิเชียร พลอยประเสริฐ. (6 มิถุนายน 2562). สัมภาษณ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2540). *ราชอาณาจักรไทยในรอบ 5 ทศวรรษแห่งการครองราชย์*. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2559). *ประเพณีพิธีกรรมที่เปลี่ยนไป*. ค้นคืนจาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=935>
- ศูนย์ศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชายเลนสิรินาถราชินี. (2555). *เรื่องราวแห่งความเชื่อ สู่ประเพณีโบราณ “การทำบุญส่งเรือ”*. ค้นคืนจาก <https://www.facebook.com/%20SirinartCenter/posts/654957647919402>
- สมบัติดำรง พุฒพลายงาม. (5 มิถุนายน 2562). สัมภาษณ์.
- เสน่ห์ พลอยประเสริฐ. (5 มิถุนายน 2562). สัมภาษณ์.
- องค์การบริหารส่วนตำบลบางเสาธง. (ม.ป.ป.) *คู่มือการติดต่อราชการ อบต.บางเสาธง*. สมุทรปราการ: ผู้แต่ง.